

Пам'ятаємо...

Академік А.П. Ромоданов До 85-річчя з дня народження

Цимбалюк В.І., Марущенко М.О.

Інститут нейрохірургії ім. акад. А.П. Ромоданова АМН України, м. Київ, Україна

Є вчені, які залишаються лише в пам'яті звітних документів та архівних матеріалів. Проте, постать академіка Андрія Петровича Ромоданова — видатного вченого, віртуозного нейрохірурга, Вчителя, педагога, засновника нейрохірургічної школи в Україні, талановитого організатора, громадського та державного діяча не підвладна плину часу. За коротке людське життя вчений зробив стільки вагомого, що цього було б достатньо, щоб увічнити пам'ять щонайменше десяткох вчених. З впевненістю можна сказати, що в кожному з нас, його учнів, побратимів, колег Андрій Петрович залишив свій незабутній слід — кому став дороговказом у науці та становленні у нейрохірургії, для кого був мудрим наставником, Вчителем, другом.

Народився Андрій Петрович 11 листопада 1920 р. в місті Лубни на Полтавщині в сім'ї священика, вчителя та громадського діяча Петра Дмитровича Ромоданова та Олени Дмитрівни Грекової. В історії життя та становлення Андрія Петровича відобразилися всі колізії ХХ сторіччя — репресія батька у 1937 р., Велика Вітчизняна війна, повоєнні роки...

Доросле життя Андрія Петровича почалося у 1938 р. з вибору професії. Плануючи спочатку стати інженером, Андрій Петрович вчасно зробив правильний вибір і вступив до медичного інституту. Йому пощастило навчатися у таких корифеїв медицини, як Михайло Сергійович Спіров, Микола Дмитрович Стражеско, Борис Микитович Маньковський та ін. Проте, Велика Вітчизняна війна внесла свої корективи. По закінченні у 1942 р. V курсу прискороженого випуску Київського медичного інституту, евакуйованого в м. Челябінськ, Андрій Петрович був направлений до лав діючої армії на Західний фронт під Москву, а потім на I Український фронт. Молодий хірург на власному досвіді зазнав увесь тягар війни: поток тяжко поранених, біль втрат та поразок. Тому особливо дорогою була перша бойова нагорода — медаль "За бойові заслуги", якою Андрій Петрович був нагороджений вже у 1942 р. за розробку методу поповнення крові за критичної крововтрати трупною кров'ю, що дозволило врятувати життя тисячам хворих. Уже тоді молодий хірург почув

про свого майбутнього Вчителя — талановитого військового хірурга Олександра Івановича Арутюнова, проте, на дорогах війни їм не довелося зустрітись.

Бойові шляхи торувалися і в якості хірурга медико-санітарного взводу танкового корпусу легендарної 3-ї гвардійської Танкової армії, яка пройшла славний бойовий шлях, звільнивши Київ у 1943 р., брала Берлін і Прагу у 1945 р.

Пройшовши жорнова війни, коли треба було цілодобово оперувати в польових умовах, а то й брати зброю в руки, захищаючи поранених, Андрій Петрович залишився вірним високим моральним принципам, закладеним батьками ще в дитинстві. Йому були притаманні любов до людей, велике милосердя до хворих і, разом з тим, мужність та рішучість під час вирішення будь-яких проблем.

Повернувшись з фронту з двома орденами Великої Вітчизняної війни, двома орденами червоної Зірки, медалями "За бойові заслуги", "За взяття Берліну", "За звільнення Праги", "За перемогу над Німеччиною", Андрій Петрович знову постав перед вибором — для молодого талановитого військового хірурга були відкриті всі дороги: вченого, лікаря, адміністратора, військового тощо.

Але він обрав найскладніший — створювати нейрохірургічну службу в Україні. Наставник Андрія Петровича, тодішній ректор Київсь-

кого медичного інституту (КМІ) Лев Іванович Медвідь, порекомендував молодого хірурга головному нейрохірургу Наркому охорони здоров'я України, завідувачому нейрохірургічною клінікою Київського психоневрологічного інституту Олександрові Івановичу Арутюнову. З того часу впродовж 18 років Андрій Петрович був найближчим помічником і однодумцем видатного нейрохірурга.

З 1946 по 1949 р. А.П. Ромоданов — аспірант Київського психоневрологічного інституту. Розпочався новий етап у його житті — становлення Андрія Петровича як вченого. Темою кандидатської дисертації стала надзвичайно важлива для повоєнного часу проблема діагностики та хірургічного лікування травматичних гранулём головного мозку. Матеріали дисертації, яка була захищена у 1949 р., лягли в основу монографії “Травматические гранулёмы головного мозга” (1955).

1950 р. став переломним для української нейрохірургії: був створений Київський науково-дослідний інститут (НДІ) нейрохірургії. Андрій Петрович призначений завідувачем новоствореної дитячої клініки. А вже з 1951 р. А.П. Ромоданов стає заступником директора інституту з наукової роботи.

Розширюється коло наукових інтересів. Молодого вченого зацікавила недостатньо вивчена проблема нейрохірургічної патології у дітей. Розпочались дослідження особливостей локалізації, клінічних проявів та принципів хірургічного лікування пухлин головного мозку, які лягли в основу докторської дисертації Андрія Петровича Ромоданова “Опухоли головного мозга у детей” (1963), а потім монографії на цю ж тему (1965).

В 1964 р. після переведення Олександра Івановича Арутюнова на посаду директора Московського інституту нейрохірургії, А.П. Ромоданова обирають директором Київського НДІ нейрохірургії, який на довгі роки стає для Андрія Петровича місцем втілення нових наукових, педагогічних та організаційних ідей.

Починається комплексне вивчення основних напрямків нейрохірургії: нейроонкології, нейротравматології, судинної, спінальної нейрохірургії, згодом — функціональної, стереотаксичної, відновної нейрохірургії з поступовим впровадженням результатів досліджень в клінічну практику.

Пріоритетним стає вивчення проблем діагностики та хірургічного лікування пухлин головного та спинного мозку. Особлива увага в науково-дослідній роботі нейроонкологічних клінік в 60-ті роки минулого століття приділялась питанням внутрішньочерепної гіпертензії, фазності перебігу пухлинного процесу, спів-

відношенню вогнищевих та загальномоозкових симптомів залежно від гістологічної структури пухлин тощо. Підрозділ нейроонкології очолив талановитий нейрохірург та вчений Юрій Панасович Зозуля, заступник директора з наукової роботи з 1964 р., а нині — академік АМН України, директор Інституту нейрохірургії (з 1993 р.).

А.П. Ромоданов був ініціатором застосування хіміотерапії в лікуванні злоякісних пухлин головного мозку, що здобуло широкого впровадження в Україні. Під керівництвом А.П. Ромоданова розроблені основні принципи комбінованого (хірургічного, хіміотерапевтичного, радіологічного, імунологічного тощо) лікування злоякісних пухлин. Матеріали розробок лягли в основу монографій “Метастатические опухоли головного мозга” (1973), “Опухоли спинного мозга” (1976), “Саркомы головного мозга” (1977). Вперше у вітчизняній літературі у 1980 р. Андрієм Петровичем та Костянтином Едуардовичем Рудяком була видана бібліографія вітчизняної літератури “Опухоли головного и спинного мозга” у двох частинах (понад 15 000 джерел), 3-тя частина була опублікована у 1990 р.

За умови зростання показників інвалідності та смертності від судинних захворювань головного мозку в Україні за ініціативи А.П. Ромоданова в Київському НДІ нейрохірургії почалась розробка нових методів діагностики та лікування внутрішньочерепних крововиливів та ішемічного ураження мозкових судин, принципів ендovasкулярного лікування судинних захворювань головного мозку, що знайшло відображення в монографіях “Мозговой геморрагический инсульт” (1971), “Острые нарушения мозгового кровообращения” (1980), “Сосудистая нейрохирургия” (1990); бібліографія вітчизняної літератури з питань судинної патології головного та спинного мозку зібрана з 1917 по 1970 р. (1973).

Андрій Петрович впродовж всієї своєї наукової діяльності приділяв велику увагу вивченню надзвичайно важливої медико-соціальної проблеми — черепно-мозкової травми.

Київський НДІ нейрохірургії був одним з перших в розробці принципів і методів діагностики та хірургічного лікування пологової черепно-мозкової травми. Результати досліджень лягли в основу спільної з Ю.С. Бродським монографії “Родовая черепно-мозговая травма у новорожденных” (1981), за яку автори були удостоєні премії ім. М.Н. Бурденко (1982 р.), та подальших наукових розробок лікарів відділення нейрохірургії дитячого віку під керівництвом учня А.П. Ромоданова — професора Юрія Олександровича Орлова. Розуміючи важливість надання спеціалізованої нейрохірургічної

допомоги таким хворим, А.П. Ромоданов був ініціатором створення в Україні спеціалізованих дитячих нейрохірургічних відділень.

Крім вікового аспекту, проблема черепно-мозкової травми вивчалася з погляду особливостей її перебігу на тлі соматичних захворювань, алкогольної інтоксикації, імунного стану пацієнтів, що відображене в монографіях “Черепно-мозговая травма и общесоматическая патология” (1992), “Черепно-мозговая травма при алкогольной интоксикации” (1982), “Черепно-мозговая травма и иммунологическая реактивность организма” (1991) та дисертаційних роботах співробітників Київського НДІ нейрохірургії (Є.Г. Педаченко, Ю.О. Орлова, М.Є. Поліщука, О.В. Копрова та ін.). Андрій Петрович був ініціатором детального вивчення легкої черепно-мозкової травми, зокрема, морфологічних змін на ультраструктурному рівні при струсі головного мозку. В подальшому під керівництвом А.П. Ромоданова розроблялись питання набряку і набухання головного мозку, пато- і саногенезу черепно-мозкової травми.

Значну увагу Андрій Петрович приділяв вивченню різноманітних аспектів функціональної та відновної нейрохірургії: стереотаксичному лікуванню патології екстрапірамідної системи, нейрохірургічному лікуванню епілепсії, болювого синдрому тощо. Саме він був ініціатором створення у 1974 р. першої на теренах колишнього СРСР клініки функціональної нейрохірургії, яку з перших днів і дотепер очолює професор Олег Олександрович Лапоногов. За розробку методу кріодеструкції в нейрохірургії академіку А.П. Ромоданову та професору О.О. Лапоногову присуджена Державна премія УРСР (1978 р.).

Фундаментальні знання та прозорливість допитливого вченого дозволяли А.П. Ромоданову йти завжди в ногу з часом, а часто й на крок попереду. Андрій Петрович першим в країні виніс на обговорення громадськості питання про важливість впровадження психохірургії, розробка якої була необґрунтовано призупинена.

В 1988 р. А.П. Ромоданов вперше в країні організував відділення реабілітації нейрохірургічних хворих в структурі Київського НДІ нейрохірургії, відповідну кафедру при Київському інституті вдосконалення лікарів і в подальшому — Всесоюзний реабілітаційний центр на базі цієї ж кафедри (завідуючий — проф. Л.Є. Пелех). Як один з методів реабілітаційного лікування хворих після операції почали використовувати нетрадиційні методи лікування, зокрема, голкотерапію. Результати вивчення цього напрямку лягли в основу монографії “Первичные механизмы действия иглотерапии и прижигания” (1984).

За ініціативи вченого у 1989 р. в Інституті почало функціонувати відділення відновної ней-

рохірургії, яке очолив учень А.П. Ромоданова член-кореспондент АМН України професор Віталій Іванович Цимбалюк. У відділенні поряд з загальноприйнятими хірургічними методами відновного лікування, почали широко використовувати метод нейротрансплантації при різних нейрохірургічних захворюваннях.

Питання впливу радіації на нервову систему після аварії на Чорнобильській АЕС не могли залишити вченого осторонь. Під керівництвом академіка А.П. Ромоданова колектив Київського НДІ нейрохірургії почав вивчення цієї проблеми. Результати досліджень були відображені в монографії “Післярадіаційна енцефалопатія. Експериментальні дослідження та клінічні спостереження” (1993). А вже після смерті А.П. Ромоданова, у 1995 р., була видана монографія “Нейрохирургические аспекты геронтологии”, в якій відображені одні з останніх його наукових досліджень.

В цілому творчий доробок академіка А.П. Ромоданова склав понад 450 наукових публікацій, в тому числі 24 монографії, 23 винаходи.

Проте, ставши відомим вченим, організатором та громадським діячем, Андрій Петрович ніколи не забував про вдосконалення хірургічної майстерності. Почавши свій шлях в медицині як військовий хірург, він на все життя залишився вірним нейрохірургії, яка для нього стала і працею, і самим життям. Андрій Петрович майже ніколи не брав відпустку влітку, коли відпочивали завідувачі відділеннями, сам оперував найскладніших хворих. Хірургом залишався в усьому: у способі життя, характері, навіть в одязі. Ніколи не одягав так званих “професорських” халатів з комірцем, а завжди, до останнього дня, носив закритий хірургічний халат.

Для нас усіх, його колег, послідовників, учнів Андрій Петрович постає і як талановитий організатор. Майже 30-річний період його директорства був часом розквіту і перетворення Київського НДІ нейрохірургії в класичний академічний науково-дослідний та лікувальний заклад. Інститут був реорганізований в один з найбільших у світі нейрохірургічних центрів, він має 14 різнопрофільних клінічних підрозділів, у яких надають допомогу пацієнтам з приводу усіх нейрохірургічних захворювань, обладнаний сучасною лабораторно-діагностичною базою. Андрію Петровичу ми завдячуємо побудовою сучасного клінічного (1988 р.) та адміністративно-лабораторного (1985 р.) корпусів, організацією деяких нових підрозділів.

Образ Андрія Петровича невіддільний від його діяльності як педагога, Вчителя, творця нейрохірургічної школи. Свою педагогічну діяльність А.П. Ромоданов почав як виконуючий

обов'язки завідувача кафедри нейрохірургії Київського інституту вдосконалення лікарів, на якій у подальшому протягом багатьох років працював доцентом.

В 1986 р. Андрій Петрович очолив кафедру нейрохірургії КМІ О.О. Богомольця, базою якої з вересня 1986 р. став Київський НДІ нейрохірургії. За період завідування кафедрою до 1993 р. Андрій Петрович здійснив докорінну перебудову нейрохірургії. Були переглянуті навчальні плани, підготовлений новий курс лекцій, видані монографії “Атлас операцій на головному мозге” (1986 р.), “Атлас топической диагностики заболеваний нервной системы” (1971 р.), “Методические рекомендации для преподавателей к проведению практических занятий по нейрохирургии на лечебном факультете” (1987 р.), створений новий підручник з нейрохірургії для студентів медичних вузів.

Об'єднання Інституту нейрохірургії та кафедри нейрохірургії КМІ дало можливість організувати у 1987 р. єдиний в СРСР факультет удосконалення викладачів кафедр та курсів нейрохірургії медичних вузів. У 1987 р. за ініціати́ви А.П. Ромоданова організовано перше в країні навчально-науково-виробниче об'єднання “Нейрохірургія”, до складу якого входили Київський НДІ нейрохірургії, кафедра нейрохірургії КМІ, кафедри нейрохірургії та реабілітації Київського інституту вдосконалення викладачів, а також практичні нейрохірургічні заклади м. Києва і Київської області.

А.П. Ромоданов робив усе можливе, щоб нейрохірургічна служба була максимально наближена до хворих в усіх куточках України: були впроваджені проекти створення спеціалізованих міжобласних нейрохірургічних центрів, спеціалізованих бригад швидкої медичної допомоги в Києві та обласних центрах України. Академік А.П. Ромоданов стояв у витоків створення Української Асоціації нейрохірургів, яка розпочала роботу вже після його смерті наприкінці 1993 р. і об'єднала всіх нейрохірургів України.

За великі наукові успіхи та підготовку кадрів у 1987 р. Київський НДІ нейрохірургії був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Нині представники школи А.П. Ромоданова очолюють наукові підрозділи Інституту нейрохірургії, кафедри нейрохірургії медичних вузів та інститутів удосконалення лікарів, обласні й міські нейрохірургічні відділення України та країн СНД.

Під керівництвом академіка АМН СРСР А.П. Ромоданова виконано 30 докторських та 52 кандидатські дисертації.

Період директорства А.П. Ромоданова ознаменувався широким виходом досягнень вітчизняної нейрохірургії на міжнародну арену. Протягом багатьох років продовжувалося співробітництво з питань хірургічного лікування епілепсії з Польською академією наук, з питань нейроонкології — з Національним інститутом нейрохірургії (Угорщина), з питань судинної нейрохірургії — з нейрохірургічною клінікою Белградського Університета, з питань нейроонкології та лазерної нейрохірургії — з нейрохірургічною клінікою Університету ім. Гумбольта (Німеччина). Андрій Петрович тривалий час був віце-президентом виконавчого комітету Європейської асоціації нейрохірургів, почесним членом товариств нейрохірургів ім. Гарвея Кушинга (США), ім. Пуркінєс (Словаччина), Португало-Іспанського товариства нейрохірургів, а також товариств нейрохірургів Югославії, Угорщини, Скандинавської асоціації нейрохірургів.

Як різнопланова та енергійна особистість Андрій Петрович не міг не займатися державною та громадською роботою. Ще в період становлення Київського НДІ нейрохірургії Андрій Петрович був обраний головою профкому, потім вже будучи директором, обирався депутатом Верховної Ради СРСР 10-го та 11-го скликань, був головою українського товариства “СРСР-Франція”, головою Республіканського товариства тверезості. Де б не доводилося працювати А.П. Ромоданову, він скрізь займав активну громадянську позицію. Протягом 18 років вчений був членом президії АМН СРСР (1974–1991 рр.), заступником голови Всесоюзного та головою Республіканського товариств нейрохірургів, академіком РАМН (1991 р.), академіком НАН України (1992 р.), академіком та членом Президії АМН України (1993 р.). У 1980 р. академік А.П. Ромоданов одержав почесну зірку Героя Соціалістичної праці. Він нагороджений 10 орденами (5 з них бойові) та 15 медалями.

Андрій Петрович був відповідальним редактором розділу “Нейрохірургія” Великої медичної енциклопедії та розділу “Медицина” Української Радянської енциклопедії, членом редколегій журналів “Вопросы нейрохирургии”, “Клиническая нейрохирургия”, “Surgical neurology”, “Acta neurologica” та багатьох інших.

5 серпня 1993 р. Андрій Петрович Ромоданов пішов з життя.

Лицар медицини, педагог та науковий лідер академік А.П. Ромоданов назавжди залишиться як в імені його творіння — Інституті нейрохірургії, так і в пам'яті його колег, побратимів, учнів та тисяч врятованих ним хворих.